

PRÁGER LÁSZLÓ

A nyolcvanas évek kiterjesztett nyitottságelmélete és napjaink magyarországi reálfolyamatai

Az Európai Unióhoz való csatlakozással – jelképesen és a valóságban – a négy szabadságelvhez (az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a személyek szabad áramlása) és ezek gyakorlatához is csatlakozik Magyarország. Egy olyan térségbe lép, amely legalább annyira kulturális, humán, szociális közösség, mint gazdasági közösség. A szerző cikkében visszatekint a magyar közgazdasági gondolkodás, benne a nyitottságfelfogás elmúlt egy-másfél évtizedes fejlődésére, majd azt vizsgálja, hogy a valóságos folyamatok mennyire közeledtek az Európai Unióban kialakult feltételekhez, s mely pontokon következett be távolodás. A strukturális közelítés hangsúlyozása mellett a szerző úgy véli: az EU-csatlakozás hozamainak és terheinek, gazdasági és társadalmi hatásainak felmérése még messze nem történt meg, jóllehet a magyar gazdasági-társadalmi politika és gyakorlat csak ennek ismeretére építhet.

Az Európai Unióval ez évben megkezdett csatlakozási tárgyalások, Magyarország tagságának belátható közelsége a korábbiaknál élesebben veti fel a kérdést: mihez is csatlakozik az ország, milyen gazdasági, társadalmi és szociális térségnek lesz része. Az Európai Unió a gazdasági integráció céljain túl a társadalom, az élet csaknem minden területét átfogó gazdasági, kulturális, szociális közösség kialakítására törekszik, hangsúlyozva az egyén, a család, a kisebb régiók helyét és szerepét.

E gazdasági és gazdaságon túlmutató „európai filozófia” kialakulásának története és útja sok szempontból hasonló mindahhoz, amit a magyar közgazdasági gondolkodás, benne a magyar nyitottságfelfogás¹ bejárt az elmúlt egy-másfél évtizedben.² Az EU-hoz való csatlakozás kapcsán nem érdektelen feleleveníteni egyrészt a magyar nyitottságfelfogás kialakulásának folyamatát, más oldalról áttekinteni, hogy mindebből mi valósult meg a reálszférában az elmúlt egy évtizedben.³

A nyitást a nyolcvanas évek közepétől a gazdaság és a társadalom egészére kiterjedő decentralizációval, a mennyiségi változások sorával lehetett elindítani, amelyek a rend-

¹ A magyar nyitottság gondolat és -gyakorlat fejlődésének pártatlan, szisztematikus, tudományos feldolgozása közgazdasági szakirodalmunk halaszthatatlan adóssága. A feladat nem egyszerű: a folyamat valódi mozgatóit, valóságos értékeit, történéseit kell számba venni, és el kell választani a rendszerváltás utáni változatos politikai környezetben, egyes csoportok egyének, gyakran „átprogramozott” emlékezetétől, az elmúlt évtizedekben játszott és nem játszott szerepektől.

² Balázs Péter is ezt az Európai Közösség által meghirdetett egy évtizeddel ezelőtti nyitást, az azóta az EU-ban és a csatlakozásra váró országokban végbement folyamatokat elemzi egy legutóbbi cikkében (*Balázs* [1997]).

³ Ebben az összefüggésben támaszkodni lehet – sok más vonulat és forrás mellett – a Közgazdasági Szemleiben 1986–1988 között lezajlott nyitottságvitára. A nem sorozatindítónak szánt, de azzá lett írást (*Práger* [1986]) követő tanulmányok (*Köves* [1987], *Kozma* [1988], *Nagy* [1986], *Szegvári* [1988] stb.) hozzásegítettek a nyitottság kibővített elméletének kidolgozásához (*Práger* [1987], [1988]).

szervátoztatással módosultak, felerősödtek, kibővültek, és egy minőségileg új politikai, szociális, gazdasági teret hoztak létre. Ugyanakkor a csak mennyiségi változtatásokkal indítható folyamatok láthatóan több ponton elmaradtak vagy éppen túlfutottak a kívánatos mértéken. Kétségtelen, hogy a kilencvenes évek végén mind a folyamatok, mind a kialakult helyzet újraértékelése, a szükséges és lehetséges lépések megtétele sürgős és elkerülhetetlen feladat.

A magyar nyitottságfelfogás kialakulása és fejlődése

A magyar nyitottságfelfogás fejlődését nehéz szakaszolni. Nincs szó törés nélküli elméleti és gyakorlati vonalról, sokkal inkább külső és a belső adottságoztól, a politikai-hatalmi helyzetről, korlátoktól és lehetőségektől függő trendről. Négy fő szakaszt különböztethetünk meg.

1. *A külkereskedelemben zárt nyitottság.* Az ötvenes évek végétől az elmélet a nyitottság legfőbb elemeként alapvetően a *nemzetközi külkereskedelemben való bekapcsolódás* szükségességét hangsúlyozta. Kritikusabban úgy is fogalmazható, hogy ebben a hatvanas évekre tehető időszakban valamiféle *mennyiségi* és kizárólag a gazdaságra vonatkoztatott nyitottságfelfogás körvonalai rajzolódtak ki. E felfogás szükségesnek tartotta a külkereskedelemben a GDP-hez viszonyított magas arányát, ennek fenntartását vagy növelését. A nyitottságot egyetlen mutatóval, a külkereskedelemben mennyiségének a bruttó nemzeti termékhez viszonyított arányával mérte.

Mind az elmélet, mind a gazdaságpolitika ekkor nyilván tudatosan, sok tekintetben a politika kereteitől szorongatottan a nyitottságfelfogáshoz *semmilyen specifikus követelményt* nem állított. Kissé leegyszerűsítve: e felfogás nyitottságnövelőnek tekintett minden olyan folyamatot, amely – függetlenül a minőségi követelményektől, földrajzi és árústruktúrától – a külkereskedelemben részarányát növelte a teljes hazai termékhez mérten. Nem kérdőjelezte meg a kialakult, elsősorban a Szovjetunióval, illetve a KGST-országok egészével folytatott kereskedelemben döntő súlyát, sőt a külkereskedelemben részarányának növelését elsősorban a *régióon belül* kereste. Ez összezsengett egy, az adott politikai, gazdasági helyzetnek megfelelő integrációs felfogással. Ez a speciális „*keleti*” *integrációs megközelítés* összességében egy szélesebb értelemben vett (szélesebb földrajzi területre vetített) *autarkia* hangsúlyozását jelentette. E nyitottságképnek további jellemzője, hogy a külkereskedelemben mennyiségi mutatói mellett *nem foglalkozott strukturális kérdésekkel, belső összefüggésekkel, az intézményrendszerrel vagy éppen a tulajdonrendszerrel.*

2. *A világgazdasági térségek és a nyitottságigény.* A hetvenes évek második felében, valamint a nyolcvanas évek első felében alakult ki az a nyitottságfelfogás, amelyet leginkább *Magyarország világgazdasági térségek elemzésével* kapcsolhatunk össze. Ez a felfogás már élesen elválik és minőségileg új teret jelent az előző pontban vázolt megközelítésekkel szemben. A térségek nem csupán összességében, a magyar export egészét a világgazdasághoz mérten mutatja, hanem elemzi a térségek okát. Időben előrehaladva egyre jobban *erősödik e nyitottságkép kritikai éle.* Az elmélet alapvetően a gazdaságot vizsgálja, de a kelet-európai térségből végül is kilép: Magyarországnak a teljes világgazdasághoz való integrálódását hangsúlyozza, a csupán *mennyiségi megközelítés mellett a minőségi oldal is egyre inkább erősödik.* A lemaradás okaiként hol közvetetten, hol közvetlenül megjelenik a földrajzi struktúraváltás szükségessége. A cél megfogalmazása időnként az export árústruktúrájának kritikája mögé rejtőzik: valójában a megmerevedett, sőt

⁴ A világgazdasági térségek és a nyitottságigény, illetve -követelmény összekapcsolása megítélés szerint mintegy két évtizeden át meghatározó fontosságú volt: az elmélet nyomást gyakorolt a mindenkori gyakorlatra (Kádár [1984] és Palánkai [1987]). 1992–1993-ban e térségek hangsúlyozásával lehetett (kelllett) rámutatni a gazdaságpolitikai fordulat szükségességére (Práger [1993]).

a korábbihoz képest még fejletlenebb, rendkívül magas anyaghányadot tartalmazó export szerkezetváltoztatásának igénye a keleti integrációból való elmozdulás lehetőségét és szükségességét is felveti.

Ugyanez a végkövetkeztetés adódik a műszaki adottságokból levezetett „kiszorulási” elemzésekben. E felfogás is alapvetően gazdaságcentrikus, ezen belül is *külkereskedelem-centrikus*, de óhatatlanul (nyilván tudatosan) megjelennek benne a belső piac, a hazai termelés, a műszaki színvonal problémái is.⁵ Ez a nyitottságiskola lényegében *egészen 1990-ig elvezet, a politikai és gazdasági változások egyik gerjesztője is volt.*

3. *A belső piac és a nyitottság.* A gazdaság nyitottsága csak a reálhelyzet megkerülésével hagyhatja figyelmen kívül a belső folyamatokat. Ez csupán a nyitottságfogalom kialakításának legelső szakaszában jelentkezett. A kifelé való nyitás szükségességének megfogalmazását követően a magyar közgazdaságtanban kialakult a *nyitottság és a belső piac összefüggéseit* hangsúlyozó iskola E kutatói kör időben először a külkereskedelmi áruforgalom, illetve ezen áruforgalom szerkezetének elemzéséből, áttekintéséből jutott el a belső piaci folyamatok vizsgálatának szükségességéhez. Folyamatosan teret kapott a nyitottság és a belső piac bizonyos önálló megfigyelése.

4. *A nyitottság kibővített (a gazdaságon túlit is magában foglaló) felfogása.* Alapvetően a külgazdasági és belgazdasági nyitottságfelfogásról az említett iskolák eredményeit összegezve fogalmazódott meg a *nyitottság komplex felfogásának* teóriája.

A komplex nyitottságfelfogás folyamatosan teljesedett ki. A közgazdasági-politikai közeg (ha lassú is, de érzékelhető) elmozdulását jelzi, hogy míg a nyitottság gazdaságon túli elemeiről 1985-ben a nyitottság minőségi elemeinek hangsúlyozásával lehetett szólni,⁶ a következő években a valóságos kibővített felfogás kifejtésére, publikálására is fokozatosan sor kerülhetett. 1987–1988-ban először a központ–vállalat kapcsolat, a tulajdonrendszer kereteinek feszegetésén keresztül jelenik meg és erősödik a nyitottságfelfogás, majd 1988 második felében már a „*közvetlen politikai nyitottság*” tételes megfogalmazása is megjelenhetett.⁷

E felfogás tovább bővítette a nyitottság fogalmát a gazdaságon túlra, a politikára, az emberi, a kulturális kapcsolatokra, *a belső gazdasági folyamatokra, mind a reálgazdasági folyamatokra, mind pedig az intézményrendszerre.* A nyitottságfogalom tartalmi kibővítése mellett egyre erősebben jelentkezett a megvalósítás folyamatának sürgetése, a lemaradási időszak felváltása egy mielőbb induló utolérési periódussal.

Tehát a nyolcvanas évek végén megfogalmazódtak a komplex, kibővített nyitottság-felfogás „fő” elemei a magyar közgazdasági gondolkodásban. Valamiféle lezárt rendszerről nem beszélhetünk, hiszen akkor a nyitottságelmélet és -gyakorlat kiterjesztői saját nyitottságfilozófiájukkal kerültek volna szembe. Egyfajta felosztás (most azt nem vál-

⁵ A belső piac meghatározó szerepe a kibővített nyitottságfelfogás egyik alappillére. Érdekes módon a belső piac és a nyitottság összefüggése napjainkban, az EU csatlakozás kezdetén ismét kiemelt szerepet kap. A belső piac szerepe a nyitottság elérésében a magyar közgazdasági gondolkodásban korán megfogalmazódik (Hoch [1986], Nagy [1986]).

⁶ Ma nehezen elképzelhető, hogy az 1985-ös Népszabadságban meg lehetett fogalmazni: „A versenyt még manapság is gyakran nélkülözi a belső gazdaság, a kialakult monopolhelyzetek feloldása a kívülről ható kényszer is szükségessé teszi. Belső fejlődésünk minden korábbinál erősebben igényli a külső piacok impulzusait, a nagyobb nyitottságot.” (Práger [1985].) A nyitottság megjelenik az egyetemi oktatásban is [Hámori (1985)].

⁷ A nyitottság kiterjesztett elmélete természetesen a négy évtizedes szocialista rendben jelent „forradalmat”, az adott kereteken való túllépést. A termeléscentrikusság meghaladása a magyar közgazdasági gondolkodásban már egy évszázada megjelent. Földes Béla írja 1894-ben megjelent könyvében: „A közgazdasági politika elmélete eddig túlnyomóan a termelés politikájával foglalkozott... De hibásan, mert a közgazdasági politika felöleli a gazdasági élet egészét. Összhang, arányosság ... minden körre fontossággal bírnak. A közgazdasági politika gondoskodik arról, hogy a jövedelemelosztás igazságos, arányos, ... elegendő és *egészséges* legyen.” [Földes (1894).]

toztatva-bővítve, hanem szó szerint idézve) a Közgazdasági Szemle már idézett 1988-as „vitázárójában” azonban megfogalmazódott. E szerint a *fő nyitottságelemek*:

- a magyar gazdaság külső nyitottsága,
- a külkapcsolatok, a politikai kapcsolatok nyitottsága,
- az emberi kapcsolatok nyitottsága,
- a kulturális kapcsolatok nyitottsága,
- végül mint a teljes nyitottság legelemibb hordozója: az ország belső működési mechanizmusának nyitottsága.

A több mint egy évtizede megfogalmazott kibővített nyitottságfelfogás keretei akkor sem voltak (és nem is lehettek) lezártak. Jelentős törekvés mutatkozott a gazdaságon belüli nyitottság gondolkodás gazdaságon túlra terjesztésében. A nyolcvanas évek második felében a *mennyiségi változtatások sorától* lehetett várni a *strukturális* gazdasági, társadalmi, politikai változást. A lényeg az volt, hogy a mennyiségi változtatások „blokkjába” bekerüljenek a gazdasági és a gazdaságon túli tevékenységek is. Ily módon a működő rendszer *egészének* – azaz nem csupán egyes részelemek, hanem a struktúra döntő részének – a változását, átalakulását remélték.

Külgazdasági reorientáció

Másfél évtizede Magyarország Európai Közösségbe való intézményes integrálódásának célja még nem alakulhatott ki, azonban egy új, a KGST-n túlmutató nyitottságra törekvés már egy-másfél évtizeddel ezelőtt is megfogalmazható volt.

Világpiaci (relatív) térvesztésünk a mennyiségi adatok tükrében

Kétségtelenül a belső, a teljes gazdasági potenciál minden gazdaságtörténeti időszakban legerőteljesebben a nemzetközi piacon való megmérettetésben rajzolódik ki. A belső (gazdasági, társadalmi, szociális, strukturális) nehézségekre vagy eredményekre legjobban a nemzetközi megjelenés (érvényesülés vagy visszaszorulás) szintje mutat rá – akkor is, ha már most hangsúlyozzuk: egy lezárt, autark jellegű gazdasági integráció (mint amilyen a KGST volt) az ott elért szerepeket, részarányokat látszólag „nemzetközinek” téve, azt a világ gazdaságban való tényleges részvételnek „átminősítve”, a valóságosnál magasabbnak mutatja-mutathatja egy ország nemzetközi helyzetét, versenyképességét. Mindezek mellett a gazdaság egészének helyzetéről alapvető képet ad az ország a világkereskedelemben való részesedése (*1. táblázat*).

1. táblázat

Magyarország exportjának a világexportból való részesedése

Év	Százalék
1930–1937	0,6-0,7
1953–1960	0,6-0,7
1970	0,74
1980	0,44
1986	0,42
1990–1996	0,29-0,3

A számítások alapja: Az UN Statistical Yearbook, az UN Yearbook of International Trade, és a UN Monthly Bulletin of Statistics egyes számai.

Az 1. táblázat azt mutatja, hogy Magyarország abszolút világkereskedelmi térvészése 1970 óta folyamatos volt egészen 1990-ig. 1990-ben részarányunk gyakorlatilag „beállt” a ma is fennálló szintre.⁸ E „tényképvázlat” fontos volt 1985–1990 között, fontos a rendszerváltás idején, és az ma is: folyamatosan felhívja a figyelmet egy permanens nyitottságigényre, amely 1998-ban az EU-hoz való csatlakozáshoz rendelhető „fejlődés-kényszerben” jelölhető meg.

A kinn és benn egység felbomlásának évtizedei. A leszakadás és a felzárkózás lehetősége

Az EU-csatlakozás idején gazdaságtörténeti szempontból különösen érdekes, hogy az európai országok összesített GDP-jében 1830-ban Ausztria–Magyarország részesedése 12,4 százalék volt, és ezzel az ötödik legnagyobb európai gazdasági hatalom helyét tölthette be. 1880-ra valamelyest csökkent az arányszám, de a 9,7 százalékos részesedéssel az ötödik hely változatlan maradt. Az első világháborút közvetlenül megelőzően 1913-ban ismét tíz százalék fölé emelkedett a részarány (10,1 százalék), és ezzel Ausztria–Magyarország alig maradt el az előtte álló Franciaország 10,7 százalékos részesesedésétől.⁹ Ezt a szerepet önmagában sem Magyarország, sem az említett térség más országa Ausztria kivételével nem tudta visszaszerezni. Mindennek illusztrálására alkalmas az egy főre jutó GDP bemutatása akkor is, ha a mérési rendszerek és az árfolyamok torzításai miatt nem is pontos a kép (2. táblázat).

2. táblázat

Néhány közép-kelet-európai ország egy főre jutó GDP-je, 1990, 1995
(folyó áron, dollár /fő)

Ország	1990	1995
Ausztria	21 825	28 671
Csehszlovákia	2 365	–
Csehország	–	4 872
Szlovákia	–	3 250
Lengyelország	1 547	3 031
Románia	1 065	1 236
Szlovénia	3 079 *	8 794
Magyarország	3 189	4 367

*1991-ben.

Forrás: KSH évkönyvek, 1990, 1995.

A magyar külgazdaság KGST-országok közötti kiemelt helyéhez a belső fejlődés strukturális, sőt a fejlett világhoz viszonyított mennyiségi stagnálása, leszakadása párosult. E „hozománnyal” indult meg majd egy évtizede a világ gazdaságba való tényleges integrálódás, és kezdődött meg a *belső piac* gazdasági és gazdaságon túli struktúrájának átalakulása.

⁸ Ez a szint azonban már egy egészen *más struktúrában* valósul meg, azaz hasznos nyitottságunk azonos világpiaci mennyiségi szerep mellett is eltérő lehet, feltételezhetően ma magasabb, mint azonos részarány mellett egy tíz-tizenöt év előtti ország- és áruszerkezeti struktúrában volt. E kérdéskörnek egyik meghatározó elemzése Szabó Katalin tanulmánya (*Szabó* [1996]).

⁹ Ausztria–Magyarország világ gazdasági szerepével részletesen foglalkozik *Berend–Ránki* [1987], az idézett számításokban felhasználva *Bairoch* [1976] adatait.

A hetvenes években magas világkereskedelmi részesedést a KGST-együtműködés keretében lebonyolított külkereskedelem magas hányada adta. A KGST-vel – a politikai megfontolások alapján szinte minden elemében irányítottan befolyásolt kvázipiacca – folytatott kereskedelem azonban (éppen mesterséges autark jellege miatt) nem értékelhető azonos módon a természetes piaci mechanizmusok alapján működő országokkal folytatott kereskedelemmel.

Hiába maradt azonban magas, meghatározó a KGST-vel való külkereskedelem szintje: a KGST (és elsősorban a Szovjetunió) világgazdasági szerepe a nyolcvanas években már a drasztikus kiszorulás jeleit mutatta. Így a nyolcvanas években e mesterségesen felértékelt KGST-kapcsolat mellett is megkezdődött Magyarország kiszorulása, térvesztése a világkereskedelemből.

A nyolcvanas években a KGST-külkereskedelem magas szintje mellett bekövetkezett világpiacon térvesztés a teljes belső (gazdasági, politikai, tulajdonosi) struktúra tarthatatlanságára, a változás elkerülhetetlenségére hívta fel a figyelmet – csakúgy, mint 1993-ban a rendszerváltás után már egy „megtisztult” s nyitott külkereskedelmi-földrajzi struktúra mellett is a „kinn” nyugtalanító jelzőrendszere a „bent” (a belső viszonyok) feszültségeire figyelmeztetett.

Bár az 1991–1992-es évek átmeneti helyzetében pozitív elemként értékelhető, hogy Magyarország világgazdasági térvesztése megállt, igaz mindez alacsony 0,3 százalékos körüli szinten következett be. *A gazdaságnak a külgazdaságon keresztül realizált és érvényesített eredménye még így is messze meghaladta a „belső” gazdaság teljesítményszintjét.* Ez egy adott gazdasági korszak különleges politikai-gazdasági lehetőségeinek a külgazdasági (és külpolitikai) diplomácia különleges eredményei által biztosított különleges helyzete volt. A külgazdasági teljesítmény és a teljes gazdaság teljesítményének elválása azonban csak bizonyos szintig lehetséges. A külgazdasági (és a külpolitikai) szféra túlteljesített, de a „belső” és „külső” vonal eltérése 1993-ban elérte és kezdte meghaladni a kritikus pontot. *A gazdaság egészének nagyságrendi és strukturális fejlődése nélkül a külgazdaság által elért pozíció nem lehet tartós (Práger [1993]).* A külgazdaság földrajzi átalakulása mindeközben megállíthatatlanul végbemegy (3. táblázat).

3. táblázat
Magyarország külkereskedelmének területi megoszlása
(százalék)

Országcsoport	Import					Export				
	1990	1991	1992	1997	1980–1989	1990	1991	1992	1997	
Fejlett országok	59,8	66,6	69,7	72,4	30,0	57,9	67,9	71,3	77,5	
OECD	58,0	66,0	69,0			54,6	67,1	70,4		
EU (EK)	37,6	41,1	42,7	62,6	16-18	36,2	45,7	49,8	71,2	
								(12)		
EFTA	15,4	19,1	20,6	1,8	9-10	12,2	15,0	14,7	1,4	
Fejlődő országok	9,7	7,9	4,2	6,9	10-12	7,9	8,4	5,3	2,7	
KGST/volt KGST	30,5	24,1	25,3	19,0	60,0	33,8	23,6	23,3	19,1	
Szovjetunió/FÁK	19,1	15,3	16,9	11,3	35,0	20,2	13,4	13,1	7,2	
Egyéb	0,1	1,5	0,8	1,6		0,4	0,1	0,1	0,7	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Forrás: KKM-, NGKM-, IKM-, MNB-statisztikákból számított adatok.

Az árfolyamok mesterséges kialakítása miatt negyven év adatbázisa közvetlenül nehezen vehető össze az 1990-et követő adatokkal. A tendenciákat azért jól megközelítik a 4. táblázat adatai, amelyek a hivatalos forintárfolyam alapján az 1980-as országcsoportonkénti megoszlást mutatják.

4. táblázat

Magyarország külkereskedelmi forgalmának alakulása országcsoportonként 1980-ban (százalék)

Országcsoport	Export	Import
Fejlett országok	34,1	41,6
EGK (EU) (6)	20,3	23,8
Fejlődő országok	9,1	6,3
Szocialista országok összesen	56,8	52,3
KGST országok	53,1	49,1
Szovjetunió	30,8	28,9

Forrás: Külkereskedelem számokban. Kopint-Datorg, Budapest, 1990. adatai alapján saját számítások a hivatalos árfolyamokon.

A magyar külkereskedelem országcsoportonkénti megoszlásának 1990-ben megkezdődött átrendeződése jól mutatja a konvertibilis elszámolásra való áttérés után bekövetkezett földrajzi reorientációt. A KGST korábbi 60 százalékos körüli részaránya fokozatosan „beállt” a jelenlegi 20 százalékos szintre, míg a fejlett tőkés országok aránya a korábbi mintegy 30 százalékos értékről fokozatosan a mai kb. 70-78 százalékos szintre emelkedett. Ebben a részarányban a döntő hányad Németország, majd Ausztria, Olaszország részesedése, amely a teljes forgalom kerekén felét teszi ki.¹⁰ Az Európai Unió 15 tagországa a magyar kereskedelemben már 70 százalékos körüli aránnyal részesedik.

A legjelentősebb kérdés az EU-csatlakozás küszöbén, milyen belső piacon, termelési szinten és struktúrán, tulajdonosi szerkezeten nyugszik az említett EU-részarány. A meggyőzőnek tűnő számok mögött valójában milyen hazai és nemzetközi gazdasági erők teljesítményei (inputjai és outputjai) állnak, és mindemellett mennyire lehetséges a külső és belső érdekek harmonizációja, a stabilitás, a fenntartható fejlődés, a foglalkoztatottság, a szociális biztonság elérése.

A belső nyitás

Ma úgy tűnhet, hogy a magyar nyitás elméleti és gyakorlati előkészítői *túlságosan mennyiségi* szemléletűek voltak. Különösen igaznak tűnik mindez akkor, amikor elvekben a minőségi oldal kiemelt helyét, primátusát hirdették, ténylegesen pedig – ma úgy tűnhet – folyamatosan a „többszereplőséget”, valamiféle „mennyiségi sokasodást” kívántak megvalósítani. Ebből annyi – és valójában ez a lényeg – igaz, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek egyes közgazdasági-politikai iskolái felismerték, hogy a bezártságból a „mennyiségi sokasodás”, a decentralizáció, a külkereskedelmi jogú, a termelő-, a kereskedelmi, a szolgáltatóvállalatok, a jegybank és a belőle kiváló (keres-

¹⁰ A földrajzi, történelmi, gazdasági kapcsolódások rendkívül erős, évszázados „tartósságát” jelzi, hogy például 1935-ben Németország, Ausztria és Olaszország részesedése a magyar exportban a maival csaknem pontosan azonos, 56 százalékos volt (*Katona* [1935]). Az Európai Unió belső piacába való integrálódáskor e kapcsolatok megtartása mellett a többi tagország szerepének bizonyos erősödése várható.

kedelmi) bankok *monopóliumának feloldása és ezzel együtt számuk növelése a belső és külső nyitottság, a pluralizmus, a gazdasági-politikai-társadalmi szabadság felé egyetlen elvezető út.* A decentralizáción keresztül mindezek mögött a *választás* lehetőségének megeremtése állt.

*A nemzetgazdaság szervezetének, vállalati-tulajdonosi struktúrájának átalakulása, a pénzügyi rendszer nyitása*¹¹

A nyolcvanas évek közepén a nyitás-nyitottság alapvető eleme volt a belső vállalati struktúra változása, decentralizációja, a vállalkozások, a vállalatok *számának* erőteljes növekedése.¹² Így lett a negyven-ötven monopolhelyzetű külkereskedelmi vállalatból a nyolcvanas évek végére több száz külkereskedő szervezet, így érte el 1988 végére a jogi személyiségű gazdasági szervezetek szám a 10 711-t, és az egyéni vállalkozások száma is a 300 000 közelébe került. A rendszerváltással ez a folyamat tovább erősödött: másfél évtizedre visszatekintve úgy tűnik, a magyar nyitottság gondolat vállalati decentralizációs célja teljesült. A jogi személyiségű vállalatok száma 1997-re 140 601-re emelkedett. A vállalkozók száma 1988–1997 között 290 ezerről 664 ezerre nőtt.

A nyitás első szakaszában mindezek a lehetőségek, a gazdasági-társadalmi nyitottság kereteinek kibővülésére mutató *számszerű* növekedések pozitívak voltak. Anélkül, hogy e kérdés gazdasági-gazdaságpolitikai részleteibe mennénk, meg kell jegyezni: a vállalkozások számának növekedése mögött a korábbi biztos „szocialista nagyvállalati” rendszer, az ebből adódó munkaalkalmak jelentős részének eltűnése, a rendszerváltás után egy-másfél millió (persze nagyon jelentős részében felesleges, rejtett munkanélküliséget, kihasználatlan, de fizetett munkaerőt, alacsony termelékenységűt magában hordozó) munkahely megszűnése áll. Ugyanakkor más oldalról új (és a kérdés lényege már ez: valódi vagy kényszer-) vállalkozások jöttek létre.¹³

A vállalati struktúra átalakulása a *tulajdonosi struktúra teljes változását* hozta magával.¹⁴ Az állami és magánszféra aránya a privatizációs folyamattal teljesen megváltozott: szinte minden mutatót (így a GDP-hez való hozzájárulást) tekintve a kilencvenes évek elején megerősödött, az évtized közepére *döntő túlsúlyba került a magánszféra.*

¹¹ A nyolcvanas évek második felének ellenzéke és a vezetésben megerősödött reformvonal egyaránt hangsúlyozza a rendszerváltásban elfoglalt szerepét. Ennél a két alapvonalnál sokkal strukturáltabb a kép. Mindennek a feldolgozása alapvető. Ugyancsak fontos a vállalatok önálló reformszerepének felmérése. A vállalatokon belül felszínre törtek a nyolcvanas években a gazdaság, a politika, az érdekvédelem a humán kapcsolatok önállóságát követelő folyamatok. (Práger [1986]). A változásokban szerepet játszott a Beck Tamás vezette Magyar Gazdasági Kamara. 1985-től folyamatos, erős reformszellemű nyomást gyakorolt a kormányzatra és mindenekelőtt a sok szempontból sokkal „konzervatívabb” pártközpontra. (Lásd a Magyar Gazdasági Kamara elnökségi ülésének jegyzőkönyvei 1985–1990.)

¹² Nem véletlen, hogy az 1980-as évek közepén a nyitottságméletbe ágyazva tudatosan mennyiségi célok fogalmazódtak meg: a vállalkozások számának növekedése, a bankszektor kétszintűvé tétele, a külkereskedelmi jog szélesítése. Mindezen mennyiségi követelmények mögött a teljes gazdasági-társadalmi rendszer (beleértve a tulajdonrendszert is) átalakulásának képe állt.

¹³ *Forrás:* KSH. Statisztikai évkönyvek 1988–1997. Mindehhez néhány megjegyzés: az adatok a regisztrált szervezetek számát adják, amelynél a működő szervezetek száma lényegesen alacsonyabb. Különösen nagy az eltérés az egyéni vállalkozók esetében (1997 decemberében a 659 690 regisztrált egyéni vállalkozóval szemben a ténylegesen tevékenykedők száma 465 049 volt). Az EU-csatlakozás sikerének egyik alapkérdése a vállalati szféra illeszkedése. Magyarországon a tíz fő alatti mikrovállalkozások a gazdálkodók (vállalatok és vállalkozók) számának 96,72 százalékát adják (Román [1998]). Az összes kis- és középvállalkozás száma 99,9 százalék az EU 99,8 százalékos mutatójával szemben. A kis- és középvállalatok GDP-ből való részesedése ugyanakkor nem több, mint a GDP harmada (Farkas [1997]).

¹⁴ E kérdés átfogó elemzését adja Tardos Márton az elmúlt csaknem egy évtized történéseit áttekintve a Közgazdasági Szemlében közzétett tanulmányában (Tardos [1998]).

A vállalkozások szabad megválasztásának keretei egy ország gazdasági, társadalmi, politikai nyitottságának és szabadságának mércéi lehetnek. A gazdaságpolitikának azonban módjában áll szabályozóeszközein keresztül némileg befolyásolni a nemzeti–külföldi tulajdonosi struktúra alakulását. Például szükségesnek bizonyult a gazdaság „megnyitáshoz” vagy növekedéséhez a külföldi tőke kedvezményekkel is támogatott „becsalogatása”. Attól a pillanattól kezdve, hogy a tulajdonosi struktúra kialakult, megszilárdult, a gazdaságpolitika eszköztára már nem korlátlan: abba az adott országban működő, a szó teljes értelmében *szabad* vállalatok–vállalatcsoportok „beleszólnak” vagy éppen „beleszólást nem engednek”. E szabadság azonban ugyancsak nem korlátlan: az állam szabályozórendszerén, gazdaságpolitikáján keresztül befolyásolhatja érvényesülését. Ami fontos: ebben az új nyitott és szabad közegben senki sem megdönthetetlen hatalmú szereplő, a szerepek változnak, hogy megint e kifejezést használjuk: nyitottak.

A magyar bankrendszer története (hol követő, de általában sokkal inkább aktív szerepben) nem választható el a magyar gazdaság, külgazdaság és nyitottság kérdésétől. A *pénzügyi szektor nyitása*¹⁵ a nyolcvanas évek második felében megfogalmazott, részben megvalósult kibővített nyitottságelmélet és -gyakorlat része. 1992-t követően megkezdődött a bankok tulajdonosi szerkezetének átalakulási folyamata. Nagymértékben csökkent az állami tulajdon részaránya, és 1997-ben pedig a külföldi tulajdonú bankok részesedése 60 százalék fölé emelkedett. Témánkat tekintve azonban egyértelmű: a magyar pénzügyi rendszerben létrejöttek a nyitottság (egykes bírálói szerint a „túlzott nyitottság”) feltételei az 1987-et követő egy évtized során: az EU-csatlakozást tekintve, az integrálódás magas szintje valósult meg.

Magyarország az EU-csatlakozás előtt – valóság és tévhitek

A korábbi fejezetekben bemutatott folyamatok azt bizonyítják, hogy a nyolcvanas évek közepétől kialakult nyitottságelméletek és az ezekre épített gyakorlat (természetesen a mindenkori politikai korlátok keretei között) összességében végigjárták azt az utat, amely közelebb vitt a *strukturális* – a társadalom, a gazdaság teljes egészét átfogó – nyitottság eléréséhez. Egységes *magyar társadalmi jövőkép* azonban sem a rendszerváltoztatásig, sem pedig az azt követő nyolc évben nem állt össze. Miközben a részekben és az egészben (az alig irányított gyors vagy túl gyors „biológiai” fejlődés mellett és miatt) halmozódtak a *gazdasági-társadalmi betegség* tünetei, nem fogalmazódott meg a „gazdaságon inneni és túli” elemeket és a teljes keretet magában foglaló „*egészségkép*”. Nem alakult ki még összetett célrendszer, amelyben egyenrangú szerepet kap a gazdasági fejlődés, az egyéni és a társadalmi etika, az emberi kapcsolatok, az egyén társadalomban, valamint a családjában megvalósuló léte, egy a gazdasági fejlődés által megalapozott, de azon túlmutató belső és külső harmónia.

A nyitottság szinte minden szektorban megfigyelhető növekedése mellett is feltehető a kérdés: az EU-hoz való csatlakozás szempontjából mennyire kedvezők ma Magyarország pozíciói. A kérdésre – a teljességre közel sem törekvő – válaszokat pontokba soroljuk:

1. Az elmúlt másfél évtized néhány kiemelt elemének a cikkben vázolt áttekintése bebizonyította egy magas fokú, de kevésbé konzisztens nyitottság létrejöttét. A külgazdasági orientáció változása, a vállalati, pénzügyi szervezetek átalakulásával létrejövő új tulajdonosi szerkezet, a működőtőke és részben a tőkemozgás szabadsága, a nemzeti és

¹⁵ A pénzügyi rendszer nyitottságáról számos átfogó elemzés jelent meg, így Ábel István és Szakadát László tanulmánya a Közgazdasági Szemle 1997 nyári számában (*Ábel-Szakadát* [1997]).

nemzetközi vállalati szintű és makrogazdasági nyitás, a belső piac, a humán és műszaki kultúra, a politikai rendszer sok elemének nyitottságát jelentik. A kiemelten az 1980-as évek közepétől vizsgált évtized áttekintése alapján úgy ítélték meg, hogy 1998-ra, a csatlakozási tárgyalások megkezdésére a magyar társadalmi-gazdasági folyamatok többé-kevésbé „teljesítették” a nyitottság kritériumait.

2. A magyar nyitottságelmélet kitűzött céljai és az Európai Unió alapcéljai hasonlóak.¹⁶ Az Európai Unió természetesen nem egyetlen célt, hanem egy tág, de az időben haladva egyre konkrétan meghatározott és rögzített célrendszert fogalmazott meg. Ebben egyformán hangsúlyozott a közös gazdasági és kulturális térség létrehozása – amelyben a belső piac elsősorban eszköz a kiegyensúlyozott és fenntartható növekedésre – s a környezet, a foglalkoztatás és a szociális védelem magas szintje, a jobb életminőség, a gazdasági-társadalmi kohézió. E határok nélküli piacon valósul meg a négy szabadság elve: az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a személyek szabad áramlása.¹⁷ Miközben megállapítható az egyes elemek hasonlósága, a célrendszerek harmóniája, e tekintetben a magyar gyakorlatnál jóval fejlettebb az Európai Unióé.

3. A közelebb kerültünk-e Európához, vagy távolabb sodródtunk kérdéspárra több vetületben adható meg a válasz.

A reálszférában, a mennyiségi mutatókat illetően a KGST összeomlásával a magyar (valóságos vagy inkább a mérési hibákból adódóan a reális szintet csak bizonyos mértékben visszaadó) GDP több mint 20 százalékkal visszaesett (ugyanakkor struktúrájában közeledett a fejlett világhoz). Kádár Béla megfogalmazása szerint a befelé forduló gazdaságfejlesztéssel kísérletező országok térvészése, leszakadása felgyorsult (Kádár [1996]).¹⁸ Adatai szerint az 1938 és 1995 közötti csaknem fél évszázados időszakban az egy főre jutó GDP Afrikában a fejlett piacgazdaságok átlagának 30 százalékaról 5 százalékára csökkent, Latin-Amerikában és a kelet-közép-európai országok csoportjában 60 százalékról 15 százalékra. A világ importjában ebben az időszakban a kelet-közép-európai országok részaránya 4 százalékról 1,53-ra, a külföldi működőtőke-befektetések állományában pedig 10 százalékról 2 százalékra csökkent (Kádár [1996] 10. o.).

Emellett tény, hogy a magyarországi működőtőke-beruházásokban az 1972-től 1989-ig tartó másfél évtized során összesen 250 millió dollárt fektettek be, a rendszerváltást követő megváltozott politikai-gazdasági környezetben már több mint 16 milliárd dollárt. A külföldi részesedésű vagy tulajdonú vegyes vállalatok száma meghaladja a húszszret.¹⁹

E meglehetősen „vegyes” képben tény: Magyarország abszorpciós képessége, a nyitottság gondolatok megvalósulásának lehetősége a rendszerváltoztatás után hatalmas mértékben nőtt. A kérdés: optimális-e a külföldi és magyar gazdasági részvétel aránya a magyar gazdaságban.

4. Sajátos módon miközben az Európai Unióban a nemzetközi integrálódást a nemzeti iparok mintegy két évtizedes belső integrációja előzte meg (Palánkai [1996]), Magyarország egyből a transznacionális folyamatokba lépett be. A legközelebbi jövő számára is elemezni kell, hogy mindennek mi a hozadéka és mi a hordaléka, mennyire

¹⁶ Az elvi hasonlóság mellett a „fejlettségbeli” különbségek alapvetők: az EU társadalomfilozófiai gondolatrendszere konzisztens, a reálszférában való megvalósítási foka jelentős, a gazdasági, szociális, etikai, társadalmi célok összhangja magas, mindez a magyar valóságban jelenleg inkább csak elérendő célnak tekinthető.

¹⁷ Azt, hogy az egyén, az egyén mozgása, gazdasági és gazdaságon túli választási szabadsága a teljes szabadság (nyitottság) körében milyen fontos, Andorka Rudolf már a nyolcvanas évek elején megfogalmazta (Andorka [1982]).

¹⁸ Bár Kádár Béla idézett cikkében nem mondja ki, nyilván a befelé forduló országok közé sorolja a KGST tagállamait is.

¹⁹ A tényekről és az okokról többek között lásd Práger [1993].

kényszerpálya, egyetlen lehetséges választás ez az adott magyar tőkeerő (vagy inkább tőkészűke) mellett.

5. Magyarország a csatlakozásra váró országok között élen áll az EU-jogharmonizációt tekintve. A közeljövő feladata a jogalkalmazás és a (már nagyban hasonló) jogrendszer, szabályozórendszerek reálszférára gyakorolt hatásának vizsgálata. A szükséges lépések sorrendjét is meg kell állapítani. A gazdaságpolitikai, politikai döntések a szociális partnerekkel való párbeszéddel lehet sikeresek. Messze nem felmért mindmáig, hogy milyen társadalmi-gazdasági ráfordítások (benne a költségvetés) és hozamok várhatók az EU-csatlakozástól általában hosszabb távon és hogyan oszthatók mindezek a következő évek-évtized egyes periódusaira. A ráfordítások-hozamok időbeli „terítése” alapvetően kihathat a gazdasági-politikai stabilitásra, a kibővített egyensúlyra és fejlődésre. A késés e kérdések felvetésében és felmérésében jelentős, jöllehet a gazdaság és politika csupán e tények ismeretére épülhet.

Úgy vélem, hogy integrálódásunk folyamata és jelenlegi szintje még sok további vonatkozásban vizsgálható lehetne. Az alapvető tényező: a most áttekintett helyzetkép azt mutatja, hogy a magyar gazdaság (alulértett és túlértett integrációs pontok összességéeként) egészében kész az integrálódásra. A fő feladat éppen az egymástól ma még távoli értékek közelítése. Ebben a folyamatban szükséges a belépésre váró és törekvő ország *nemzeti érdekeinek* és a befogadó európai közösség értékeinek-érdekeinek összevetése. Ennek alapján fogalmazható meg, hogy milyen nemzeti érdekeket érvényesíthetünk és a befogadó közösség mely érdekeit kell integrálnunk, hangsúlyozva, hogy éppen a párhuzamos fejlődésnek köszönhetően ezeknek az érdekeknek és értékeknek a döntő többsége nem ellentétes, hanem azonos.

Hivatkozások

- ÁBEL ISTVÁN-SZAKADÁT LÁSZLÓ [1997]: A bankrendszer alakulása Magyarországon 1987–1996 között. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz.
- ANDORKA RUDOLF [1982]: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Gondolat, Budapest.
- BAIROCH P. [1976]: Europe's Gross National Product 1800-1975. *Journal of European Economic History*, 5. kötet, 2. sz.
- BALÁZS PÉTER [1997]: Integrációs „csapdák” az Európai Unió és Kelet-Közép-Európa kapcsolatában. *Közgazdasági Szemle*, 11. sz.
- BEREND T. IVÁN-RÁNKI GYÖRGY [1987]: Európa gazdasága a 19. században. Gondolat, Budapest.
- BOGÁR LÁSZLÓ [1989]: Kitérési kísérleteink. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- FARKAS GYÖRGY [1997]: Vállalati szféra. Megjelent: Az ISM koordinátorainak szektorelemzései. Integrációs Stratégia Munkacsoport, Budapest, október.
- FÖLDES BÉLA [1884]: A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása, Budapest.
- HÁMORI BALÁZS [1985]: Politikai gazdaságtan. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- HOCH RÓBERT [1986]: A gazdaság nyitottsága és a belső felhasználás. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz.
- INOTAI ANDRÁS [1993]: A piacgazdasági átmenet külgazdasági teljesítménye és nemzetközi környezete. *Külgazdaság*, 4. sz.
- KÁDÁR BÉLA [1984]: Accelerating Hungarian Growth. *Acta Oeconomica*, 1–2. sz.
- KÁDÁR BÉLA [1992]: A gazdasági növekedés külgazdasági összefüggései. *Közgazdasági Szemle*, 10. sz.
- KÁDÁR BÉLA [1996]: Magyar helyteremtés az integrálódó új Európában. *Európai Tükör*, december.
- KATONA BÉLA [1935]: Magyarország közgazdasága. *Közgazdasági évkönyv 1935. évről*. Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest.
- KOZMA FERENC [1988]: Modellek és realitások. *Közgazdasági Szemle*, 1. sz.

- KÖVES ANDRÁS [1987]: Időszerű-e még a nyitás? *Közgazdasági Szemle*, 2. sz.
- A MAGYAR GAZDASÁG ...[1994]: A magyar gazdaság nyitottsága 1994-ben. Megjelent: Hozzáadott érték '94 (Gondolatok a gazdasági válságkezeléshez.) Dunaholding, Budapest, 75–84. o.
- NAGY ANDRÁS [1986]: Nyitni kék! *Közgazdasági Szemle*, 12. sz.
- PALÁNKAI TIBOR [1987]: Alkalmazkodásunk a világ gazdaságához. *Népszabadság*, szeptember 26.
- PALÁNKAI TIBOR [1991]: Az 1990-es évek európai integrációs folyamatai és a változó külgazdasági környezetünk. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.
- PALÁNKAI TIBOR [1996]: Gazdaságpolitika: koordináció és alkalmazkodás. *Európai Tükör*, december.
- PÁSZTOR SÁRA [1987]: Nyitott-e a magyar gazdaság? *Közgazdasági Szemle*, 3. sz.
- PRÁGER LÁSZLÓ [1985]: Nyitottság – másképpen. *Népszabadság*, szeptember 25.
- PRÁGER LÁSZLÓ [1986a]: A nyitottságról. *Közgazdasági Szemle*, 6. sz.
- PRÁGER LÁSZLÓ [1986b]: Gazdaságon innen és túl. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PRÁGER LÁSZLÓ [1987]: Magyarország nyitottságáról. (Előadás a XI. magyar–amerikai közgazdász-találkozón. Bloomington, október.)
- PRÁGER LÁSZLÓ [1988]: További adalékok a nyitottsághoz. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz.
- PRÁGER LÁSZLÓ [1993]: A warning to be heeded. *Hungarian Economic Review*, április.
- PRÁGER LÁSZLÓ [1998]: A KGST-től az unióig. *Gondolatok a harmonizáció történelmi útjáról. Népszabadság*, március 30.
- ROMÁN ZOLTÁN [1998]: A kis- és középvállalatok és az EU-csatlakozás Magyarországon. *Európai Tükör*, III. évfolyam, 3. sz. 23–30. o.
- SZABÓ KATALIN [1996]: A tömegtermeléstől a „mérték utáni” termelésig. OMFB, Budapest.
- SZEGVÁRI IVÁN [1988]: Nyitottság, nyitás és átmenet. *Közgazdasági Szemle*, 1. sz.
- TARDOS MÁRTON [1998]: Sikeres-e a privatizáció? Magyarországi tapasztalatok (1990–1997). *Közgazdasági Szemle*, 4. sz.
- TÓTH TAMÁS (szerk.) [1998]: *Külgazdaságtan*. Aula Kiadó, Budapest.